

Bila O. M. Liberation War under leadership of Bohdan Khmelnytsky on the pages of Volyn Press in the XIX – beginning of the XX centuries

Historical publications on the pages of Volyn press in the XIX – early XX centuries, which are pointer of the events of those times, nonfictional sources and results of historic investigations dedicated to the problems of history of Cossacks and Liberation War under leadership of B. Khmelnytsky, are considered in the article. Namely in the article have been: evolved the main directions of publications on this subjects, analyzed meaningful, determined their opportunities for exploring of the past of Volyn region and social consciousness of the people at that time, which lived in Volyn.

Keywords: Volyn Press, Volyn Guberniya, Russian Empire, Liberation War, Bohdan Khmelnytsky, periodic publications.

УДК 94(477)051"1905/1916"

I. В. Кучернюк

ЧАСОПИС “РІДНИЙ КРАЙ” У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ЗАСНУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ (1905–1907 рр.)

Розглянуто умови створення та початковий період діяльності часопису “Рідний край” (1905-1907 рр.). Особливу увагу було зосереджено на значенні часопису в суспільно-політичному та національно-культурному житті Наддніпрянської України на початку ХХ століття, продемонстровано розвиток української національної преси цього періоду, а саме часопису “Рідний край”, обґрунтовано важливість видання та його вплив на розвиток національно-визвольної боротьби в Україні. Показано внесок у становлення часопису видатних українських громадських і культурних діячів: Г. Маркевича, М. Дмитрієва, Г. Коваленка, Панаса Мирного, Олени Пчілки у видання журналу.

Ключові слова: часопис “Рідний край”, україномовна преса, національний рух.

Українська журналістика початку ХХ століття на Наддніпрянщині – одна зі сторінок історії формування ідеї української державності, каталізатор культурного життя. Перші спроби українських діячів заснувати періодичні видання наштовхувалися на згубну політику російського царату щодо України. Тому українська журналістика ХІХ ст. представлена переважно літературними альманахами й журналами та невеликою кількістю газет, що виходили російською мовою, у яких лише незначна частина матеріалів публікувалася українською мовою.

Початок ХХ століття характеризується значним піднесенням українського національно-визвольного руху, органічно пов'язаного з подіями 1905-1907 рр. У революції 1905 року, що розгорталася під гаслом запровадження демократичних свобод у Російській імперії та надання землі селянству, українці, як і інші народи імперії, брали активну участь, вимагаючи права на національне самовизначення. М. Грушевський з цього приводу зазначав: “Народні маси були захоплені аграрним питанням, інтелігенція – гарантіями політичної свободи. Представники українського руху приклали всі зусилля, щоб у загальному плані створення нового ладу не були пропущені з виду інтереси національного розвитку державних народностей” [1, с.34-45].

Боротьба за національні інтереси вимагала створення української національної періодики, щоб на її сторінках літератори могли донести до українського читача свої творчі здобутки, а громадські і політичні діячі свої ідеї. Шлях до організації літературно-публіцистичних видань був тернистим. Але острах влади, зумовлений розгортанням революційних подій (а хвиля робітничих страйків і селянських заворушень охопила всю імперію), змусив царя Миколу ІІ піти на деякі політичні поступки: 17 жовтня 1905 року було видано маніфест про введення демократичних прав і свобод, зокрема й щодо друкованого слова [2, с. 145-150].

Про резонанс цієї акції на Україні історик Т. Гунчак говорить: “Оголошення маніфесту Україна зустріла з ентузіазмом і великими надіями на покращення політичної ситуації”. Так у багатьох містах Східної України демократична інтелігенція почала домагатися дозволу на створення друкованих видань українською мовою. Свідома українська інтелігенція прагнула надолужити і організувати цю сферу культурницької роботи якнайшвидше, адже майже тридцять років у Російській імперії не було преси українською мовою (щоправда, на сторінках “Киевской старины” вміщувалися деякі художні твори та фольклорні матеріали українською мовою).

Реальним початком нового етапу в історії української преси слід вважати 24 листопада 1905 року, коли царський уряд затвердив “Временные правила о печати”, в яких уже не згадувалося про обмеження українських видань. “В умовах заведеного тоді в Росії “конституційно-демократичного ладу” починається розвиток української преси”, – зазначав історик С.Наріжний. В Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Катеринославі та інших великих містах України стали з'являтися Українські газети та журнали. Та на практиці виявилось, що нові правила про друк тільки формально проголошували свободу слова; насправді будь-який номер українського періодичного видання міг бути конфіскований за вказівкою місцевої адміністрації, якщо та

бачила на сторінках друкованого органу ту чи іншу "крамолу". Бо, як наголошує М. Гончарук, "попередня цензура не була скасована і це давало можливість царському урядові перешкоджати появі нових друкованих органів, особливо таких, що могли мати небажаний напрям" [1, с.34-45].

Водночас важливо зауважити, що на час революції 1905–1907 років, як і в XIX ст., українська журналістика мала здебільшого регіональний характер. Цей чинник відчутно впливав на зміст і форму періодичних видань. Тільки небагатьом періодичним виданням вдалося всупереч перешкодам і труднощам набуту характеру загальноукраїнських часописів ("Літературно-науковий вісник", "Рада").

У процесі свого становлення молода українська преса зустріла чимало перешкод, серед них відсутність свідомого українського передплатника. Бо зденаціоналізований український читач віддавав перевагу періодичним виданням російською мовою. Однак нерідко українці просто боялися передплатувати українські видання, "щоб не потрапити у немилість до місцевої влади, яка пильно стежила за розповсюдженням преси українською мовою". Звідси логічно випливало одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань, що стояло перед українською пресою – виховання нового свідомого українського читача, поряд із задоволенням потреб тієї частини українського народу, що вже усвідомила свою національну сутність. Об'єктивною потребою українського національного руху ставало розширення межі впливу української періодики до тієї міри, щоб охопити весь український народ.

Передплата української преси була досить незначною, через брак коштів на все село в кращих випадках надходив один примірник газети чи журналу, та й давалася взнаки майже суцільна неграмотність селян. Звичайно, ні уряд, ні місцеві органи влади не були зацікавлені в розвитку української преси, не давали субсидій на видання газет і журналів українською мовою. Отож, скрутне матеріальне становище серйозно перешкоджало становленню національної періодики.

У цих нелегких для української преси і культури загалом умовах з'явився у Полтаві 24 грудня 1905 року перший номер "Рідного краю" – часопису, що висвітлював політичну, економічну та культурну сторони життя українського суспільства. Відомий громадський і політичний діяч того часу В. Доманицький назвав його "першим вісником української легальної преси". "Рідний край" справді був першим українським легальним друкованим органом, бо після заборони лубенського "Хлібороба" прийшов до українського читача через місяць після прийняття "Тимчасових правил" [3, с.78-80].

Уперше згадку про намір полтавців видати часопис українською мовою знаходимо у лубенському "Хліборобі", де у рубриці "Українське життя" повідомлялося: "У Полтаві ще в цьому місяці почне виходити щотижнева часопись демократичної партії "Рідний край" під редакцією Коваленка. Нарешті наша інтелігенція прокинулася від вікового сну і хапається спокутувати свій гріх за свої недбалство та байдужість до народної долі" [4, с.6-10].

Цікаві свідчення щодо виникнення тижневика наведено у "Щоденниках" Є. Чикаленка. Співзасновник київської газети "Рада" згадував, що на спільному засіданні крайових організацій Української демократичної партії було вирішено, що кияни видаватимуть щоденний друкований орган, а полтавці зобов'язувалися видавати щотижневик. Історія і доля побажали, аби ці задуми втілилися в життя [5, с.134-175].

Важливу роль в організації видання, визначенні його спрямування відіграли засновники та видавці, згодом, редактори часопису. Тому в розділі даного дослідження неможливо обійти увагою їхні постаті. Першим видавцем журналу був Г. І. Маркевич (1849-1923) – власник друкарні та книгарні, культурно-освітній і громадський діяч. Він ґрунтовно досліджував український фольклор, захоплювався поезією, крім того, писав розвідки з історії краю, статті на актуальні теми. За його ініціативи згодом було видано серію книжок "Рідного краю", твори І. Котляревського, П. Мирного, М. Кропивницького, Л. Українки, А. Кашенка. Він словом і ділом допомагав редакційному комітетові журналу [6, с.34-45].

Першим редактором часопису стали М. Дмитрієв і Г. Коваленко. М. Дмитрієв – виходець із Харківщини, закінчив правовий факультет Харківського університету. З 1894 р. він у Полтаві, працював секретарем "Губернських відомостей", поступово став помітним громадським діячем у місті. Навколо нього гуртувалися люди з демократичними і патріотичними переконаннями. Особливо дружні взаємини склалися у Дмитрієва з Панасом Мирним. У Полтаві Микола Андрійович був душею багатьох починань, зокрема книжково-видавничих. Він також дбав і про поширення музичної освіти [7, с. 379-407].

Несподівана смерть Миколи Андрійовича (він потонув у Пслі 6 липня 1908 р., рятуючи 15-річну дівчину) глибоко вразила всіх, хто його знав, з ким працював, кому допомагав словом і ділом. Як писав Панас Мирний, вона "наробила великого горя усім близьким до його людям".

Грицько Коваленко був редактором недовгий час, проте його участь у виданні часопису досить значна. Маючи хист письменника, він зумів його використати в публіцистиці. Передусім це стосується його статей на політичну тематику, нарисів соціального змісту ("Про народні права", "Листи до селян", "Всі на вибори!"). Публікації Коваленка відрізняються влучністю і гостротою слова в розкритті повсякденних питань, стиль його статей дохідливий, зрозумілий не тільки для освічених читачів, а й для селян та робітників. Його "Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів" – одна з кращих культурно-просвітніх розвідок, що з'явилися у журналі.

За короткий час редакція зуміла залучити до співпраці відомих українських культурних і громадських діячів: М. Лисенка, Б. Грінченка, О. Сластіона, М. Туган-Барановського, М. Сумцова, І. Огієнка. Надсилали свої художні твори І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, Леся Українка, Христя Алчевська, А. Кашенко та ті, хто вперше робили свої літературні кроки. Про популярність часопису свідчить хоча б тираж 1906 року, про який довідуємося із листа Миколи Дмитрієва до Олександра Русова: "Розпочавши видавати часопис "Рідний край" з надзвичайно малим грошовими засобами, ми вже видали у 1905 році одно число, і у 1906

році – 10 – усього коло 7000 примірників!”. Перший склад комісії проіснував до середини 1906 року. Тому основна праця щодо випуску часопису випала М. Дмитрієву та Панасу Мирному [7, с.379-407].

Навіть після перенесення видання журналу до Києва П. Мирний залишився його активним співробітником. Разом із М. Дмитрієвим він надсилав О. Пчілці кореспонденції з Полтави про політичні та культурні події міста, вміщує у часописі поезію “На смерть Івана Карповича Тобілевича”. Та невдовзі П. Мирний і М. Дмитрієв виходить із редакційного комітету. Ось як це коментує О. Пчілка: “Та показалося скоро, що між мною і полтавцями постали непорозуміння і незадоволення полтавців виданням. Дмитрієв в один з його приїздів до Полтави заявив, що він і Рудченко відмовляються від ведення “Рідного краю”, і після цього я перебрала все видання цілком на себе”. Проте розрив був спричинений тим фактом, що О. Пчілка більше уваги надавала висвітленню культурно-мистецьких подій, більше місця у тижневику почало відводитися художній літературі. А М. Дмитрієв і П. Мирний прагнули бачити “Рідний край” бойовим громадсько-політичним виданням, що насамперед висвітлювало актуальні соціополітичні проблеми. Ініціатори видання усвідомлювали, що тижневик набував літературно-мистецького спрямування, а це їх не вдовольняло [8, с.5-10].

Отже, за описаних вище обставин, у середині 1906 р. до роботи в редакції долучилася відома українська письменниця і громадська діячка – Олена Пчілка. В “Автобіографії” вона зазначала: “Одного разу, зустрівшись на залізниці зі мною, Дмитрієв запитав мене, чи не згодилась би я редагувати “Рідний край”. Я згодилась. Мені наняли квартиру і в 1906 році я переїхала до Полтави з Гадячого...” [9, с.5-12].

Олена Пчілка, людина з широким світоглядом і ґрунтовною освітою, свідомо стає до праці у легальному українському виданні. Письменниця була твердо переконана, що саме українська преса є чи не найкращою зброєю в боротьбі за національне відродження, утвердження української нації серед висококультурних народів Європи. На початку своєї діяльності в “Рідному краю” Олена Пчілка активно допомагає Панасові Мирному у відборі та редагуванні надісланого літературного матеріалу, друкує в тижневику власні художні твори, як от “Збентежена вечерея”, “Пожди, бабо, нових правів”, поезії. Водночас вона виступає як талановитий публіцист, її статті відзначалися високою довершеністю і майстерністю, влучністю і гостротою слова [10, с.2-4]. Чи пише вона про необхідність щорічного вшанування І.Котляревського, чи про Сорочинську трагедію 1905 року – завжди відчувається вправна рука публіциста. Саме Олені Пчілці належить низка гостро сатиричних фейлетонів, об’єднаних спільною назвою “Теревені”, в яких порушувалися болючі питання життя українців [5, с. 134-175].

Незважаючи на той факт, що засновниками часопису “Рідний край” виступали представники Української демократичної партії, тижневик за своїм ідейним напрямом був безпартійним. У листі до сестри Ольги Леся Українка писала: “В Полтаві вже розрішена тижнева часопись “Рідний край” (безпартійна)”. У кожному номері редакція журналу “Рідний край” упроваджувала в життя свою програму [11, с.6]. Вже саме визначення видання як політичного, економічного, літературного і наукового тижневика окреслювало коло проблем, що порушувалося в ньому. Так на сторінках часопису регулярно висвітлювалося життя Думи, робота і діяльність “Просвіт”, велася економічна просвіта селян і робітників за допомогою популярно-наукових розвідок із питань економічного життя; місця інтелігенції в громадському та культурному житті нації; один із перших часопис заговорив про українську діаспору [12, с.45-58]. Окрім соціально-економічних проблем, у центрі уваги всієї діяльності “Рідного краю” було здійснення широкої національно-культурницької програми. Це визначило характер статей, розвідок з української історії, етнографії, обговорення мовних тем, питання національної освіти, що друкувались у “Рідному краю”.

Отже, авторський колектив журналу, стаючи на нелегкий і небезпечний шлях в умовах монархічного ладу, прагнув засобами слова та просвіти розбудити національну свідомість українців, виховати в них почуття національної гідності. Випускаючи перший номер тижневика, редакція чітко з’ясувала питання читача, якому адресувалося видання.

Друковані органи з’являлися переважно коштом їх видавців, головним чином українських письменників чи нечисленних громадських діячів, матеріальні статки яких були обмежені. Молода українська періодика була найбільш вразливою саме з цього боку: незадовільне фінансування, матеріальна незабезпеченість ставала головною причиною швидкого зникнення часописів. Звичайно, відсутність національного друкованого слова згубно позначилася на моральності суспільства. Передплатників було набагато менше, ніж на це сподівалися, і видання не було рентабельним. Б. Грінченко вважав, що головною причиною відсутності національної самосвідомості широких мас і породжуване цими чинниками зростання демократизації в повсякденному побуті робітництва та й селянства [9, с.5-12].

Отже, ідея створення полтавського часопису зародилася в представників Української Демократичної Партії і скоро була втілена зусиллями видавця журналу Григорія Іпатійовича Маркевича, редакційного комітету, який включав Миколу Дмитрієва, Грицька Коваленка, Панаса Мирного.

Вже в перших номерах “Рідного краю” простежувалася чітка лінія на автономію України. Це віддзеркалювало програму Української демократичної партії, політичною метою якої було домагання автономії України в складі Росії. Однак щодо національної проблематики часопис, порівняно з “Хліборобом”, займав значно ліберальнішу, поміркованішу позицію.

У 1906 році – в єдиному “повному” полтавському році – “Рідний край” виходив тижневими журналами на 8-16 (інколи більше) повноформатних сторінках; святкові випуски (тематичні – присвячені Івану Котляревському, Тарасу Шевченку; Різдвяний, Великодній) мали окрему мальовану обкладинку, існували постійні рубрики, поступово розширювалася їх тематика, зростала кількість. Усього за рік було видано 52

числа, окремі з них вийшли подвійними. Прикметно, що 20-те, 29- те і 39- те числа – як “ідейно невитримані”, “агресивні” – конфіскувала влада [2, с.145-150].

Статті та дописи до “Рідного краю” – чіткі, виважені, написані просто й доступно, часто емоційно-сповідальні, душевні, щирі. Тижневик прихильно ставився до своїх читачів – “людей усякого стану і всякої освіти”, виказував непідробний, діяльний інтерес до життя народу і майбутнього України.

Випускаючи перше число тижневика, редакція часто зазначала, якому читачеві він адресувався. “Наша часопись має служити інтересам людної нашого краю, повідомляти про все, що діється у всякому закутку України, боронити усяке добре діло, яке де починається, боронитися проти усякого лиха і кривди, хоч би тая кривда виходила від сильних багатих”. Мета, яку ставив перед собою журнал “Рідний край”, була продиктована самим життям, духовним і політичним відродженням українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією свого місця і ролі в суспільстві як речника національної ідеї. І які б перипетії не випадали на долю часопису – закриття друкарні в Полтаві, де публікувався “Рідний край”, конфіскація окремих чисел журналу (№ 26, 30 за 1906 рік, № 16 за 1907 рік), переїзд редакції журналу з Полтави до Києва (1907 рік), а пізніше з Києва до Гадяча (1914 рік) – ніщо не могло вплинути на напрямок і мету журналу. Своїми статтями і розвідками часопис породжував паростки національної свідомості в читачів [3, с.78-80].

Часопис не обминав і економічних питань. У розвідці В. Дорошенка “Земля” схарактеризовано різні форми володіння землею, обґрунтовано переваги тієї чи іншої форми: “Будемо говорити про те, як нам хліборобам вийти з нужди, котра нас осилила в сю нещасну годину вільного розвою нашого занехаяного життя: – поки що перейдено до свідомості того, як люди в світі володіють землею, – писав автор і наголошував, – це свідомість поряд з тим що раніше говорилося допоможе нам розв’язати ті гострі питання і бажанні думки про землю, які нас всіх заклопотали і цікавлять в останню пору” [6, с.45-51].

Редакція була певна, що питання землі – це найголовніша найболючіша тема для українців, переважна більшість з яких була селянами. Тому саме проблема господарювання на селі присвячено низку економічних розвідок, найбільший інтерес з яких викликають статті Г. Коваленка “Про земельну ренту” та Л. Падалки “Про землі, з яких складається Русь-Україна, і про людину, яка її заселяє”.

Часопис проголошував на своїх сторінках, що мета його існування полягає в тому, щоби “служити інтересам людної краю, повідомляти про все, що діється у всякому закутку України, боронити усяке добре діло, яке де починається, боронитися проти усякого лиха і кривди, хоч би тая кривда виходила від сильних багатих”. Мета, яку ставив перед собою журнал “Рідний край”, була продиктована самим життям, духовним і політичним відродженням українського народу, усвідомленням українською інтелігенцією.

Отже, часопис “Рідний край” відіграв велику роль в розвитку національної свідомості українського народу, піднімаючи на своїх сторінках важливі національно-культурні проблеми з життя населення. Через свої публікації часопис пробуджував національну свідомість, формував літературний смак, відчуття української мови та громадську позицію. Відображаючи потреби і запити національного життя українців, журнал став своєрідним літописом їхнього буття, впливав на літературний процес своєї доби.

Джерела та література

1. Грушевський М. С. Очерки истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К. : Лыбидь, 1991.
2. Лисенко О. В. Роль преси у формуванні української національної ідеї. Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. / О.В. Лисенко. – К. : Наукова думка, 2000.
3. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999.
4. Шемета М. М. Українське життя / М. М. Шемета // Хлібороб. – Лубни, 1905. – № 1– 4.
5. Шаповал Ю. Г. Літературно-науковий вісник (1889–1932) – Творення державницької ідеології українства / Ю. Г. Шаповал. – Львів: Світ, 2000.
6. Гутковський В. В Українська журналістика Наддніпрянщини (друга половина XIX ст. – 1920 р.) / В. В. Гутковський. – Львів : Світ, 2001.
7. Юренко О. П. Грицько Коваленко – перший редактор журналу “Рідний край” / О. П. Юренко. – Полтава : РІК, 2005.
8. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України / І.В. Крупський. – Львів : Світ, 1995.
9. Грінченко Б. Д. Тяжким шляхом: Про українську пресу / Б. Д. Грінченко. – К. : Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки Трьох свят, 1912.
10. Пчілка Олена. Наша літературна мова / Олена Пчілка // Рідний край. – Полтава : Дніпро, 1909. – Число 3.
11. Пчілка Олена. Твори / Олена Пчілка; Вступ. ст. П. О. Вишневської. – К. : Дніпро, 1988.
12. Семенко С. В. Журнал “Рідний край” (1905–1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку XX століття / С. В. Семенко // Потужна сила рідного слова. – Полтава : Вид-во РІК, 2005.

Кучернюк І. В. Журнал “Родной край” в національно-культурній життєвій діяльності Наддніпрянської України: передумови створення та діяльність (1905-1907 рр.)

Розглянуті умови створення журналу “Родной край” і початковий період його діяльності (1905-1907 рр.). Особливе уваження автор акцентує на ролі журналу в громадсько-політичній та національно-культурній життєвій діяльності України в початку XX століття, демонструючи розвиток української національної преси цього періоду, в частині журналу “Родной край”. Автор доводить важливість журналу і його вплив на розвиток національно-освободительної боротьби в Україні. Показані внески відомих українських громадських і культурних діячів: Г. Маркевича, М. Дмитрієва, Г. Коваленко, Панаса Мирного і Олени Пчілки в створення журналу.

Ключові слова: журнал “Родной край”, україномовна преса, національне рухання.

Kuchernyuk I. V. "Native land" magazine in national and cultural life of the Dnieper Ukraine: preconditions of foundation and activity (1905-1907)

Article discovers conditions of establishment and initial period of the magazine "Ridnyj Kraj" (1905-1907 years). Particular emphasis is placed on the importance of the journal in political, national and cultural life in the Dnieper Ukraine in the beginning of the twentieth century. Materials display development of Ukrainian national press of the relevant period in particular of the magazine "Ridnyj Kraj". Researcher proves an importance of the journal and its influence on the development of the national liberation struggle in Ukraine. Author shows a contribution of the prominent Ukrainian public and cultural leaders: G. Markevitch, M. Dmitriev, G. Kovalenko, Panas Myrnyj, Olena Pchilka to the publishing of the magazine.

Keywords: magazine "Ridnyj Kraj", ukrainian-language newspapers, national movement.

УДК 94:551.501(477.5)

О. В. Волос

ЗАХОДИ ЗЕМСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО БОРТЬБИ З ХОВРАХАМИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті йдеться про становлення системи боротьби з ховрахи в південному регіоні. Увага акцентується на діяльності земських установ, які були рушійною силою в цій системі, та чимало зробили для подолання важливої соціально-економічної проблеми, від якої потерпало населення краю, та чималих втрат зазнавало сільське господарство. Проаналізовано практичні справи окремих повітових земських і міських управ Херсонської губернії та їх активність щодо об'єднання зусиль місцевих виборних органів самоврядування та жителів регіону для вирішення багатьох нагальних проблем.

Ключові слова: земство, ховрахи, ховрашкова повинність, агрономічна діяльність, сільське господарство.

Провідною галуззю економіки українських губерній останньої третини ХІХ – початку ХХ століття залишалося сільське господарство. Вирощування зернових культур завжди відігравало вагомий роль у структурі сільського господарства, як основи харчування населення. Для розвитку сільського господарства південної України цього періоду було характерне орієнтування на прискорений розвиток товарного зернового господарства зі ставкою на виробництво високотоварних експортних культур – переважно пшениці. Але зернове виробництво завжди потерпало від багатьох серйозних проблем, серед яких особливо слід виділити чималі збитки, що зазнавало господарство від ховрахів. Ніхто не міг передбачити наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, що майже через сотню літ найбільший ворог жителів сільської місцевості – ховрах, від якого потерпали не одне століття, стане рідкістю. Саме з другої половини ХІХ століття боротьба із шкідником зернових починає набирати планового та організованого характеру.

Земські установи виступили ініціаторами багатьох починань у сфері сільського господарства та почали надавати допомогу населенню щодо вирішення багатьох проблем. Завданням автора статті є дослідження на основі нових, ще не введених до наукового обігу джерел, земської діяльності в цілому та визначення ролі повітових земств губернії в подоланні окремих негараздів у сільському господарстві, що охоплює останню третину ХІХ – початок ХХ століття.

Історіографія агрономічної діяльності земських установ досить різнопланова. Саме земства в певні періоди свого існування стали ініціаторами щодо подолання соціально-економічних негараздів у своїх регіонах, серед яких й боротьба з ховрахи, що відносилася до сфери агрономічної діяльності місцевих виборних органів самоврядування. Дослідження були проведені як вітчизняними, так і зарубіжними істориками. Величезний внесок у вивчення земської проблематики внесли також дослідження регіональних істориків, що дозволило скласти цілісну картину агрономічної діяльності земств України та сформулювати уявлення про роль органів місцевого самоврядування у житті України на межі ХІХ – ХХ століття.

Вітчизняна історіографія досліджуваної проблеми визначається трьома основними періодами. Перший період співвідноситься з епохою дореволюційної історіографії 60-х років ХІХ – початку ХХ століття та поділяється на два основні етапи: з 1864 року по 80-ті роки ХІХ століття (перший етап); з другої половини 80-х років ХІХ століття до 1917 року (другий етап). Другий період – епоха радянської історіографії, хронологічні рамки якого, 1917 – 1990 роки, що також складається з двох етапів: перший – з 1917 року по 60-ті роки та другий – з 60-х до 90-х років ХХ століття. Третій період – час пострадянських досліджень, починається в 90-х роках ХХ століття та триває до теперішнього часу.

Проведена в Росії земська реформа 1864 року, викликала бурхливу реакцію сучасників. Від істориків, юристів і публіцистів тих років була потрібна оцінка перспектив майбутньої діяльності органів місцевого самоврядування, а також пропозиції щодо її подальшого розвитку.

На першому етапі розвитку дореволюційної історіографії дослідниками розглядалися питання правового статусу земських установ і перспективи можливого надання їм більшої фінансової та господарської автономії. Це викликало неоднозначні, а часом і суперечливі думки. Праць, що характеризують безпосередньо агрономічну діяльність земства (зважаючи на те, що дана земська